De Columella et Varrone rerum rusticarum scriptoribus

Dissertatio inauguralis

quam amplissimi philosophorum Vratislaviensium ordinis consensu et auctoritate ad summos in philosophia honores rite capessendos

scripsit

Ernestus Weiss

Silesius

Die XXV. mensis Iulii a. MCMXI hora XII. et dimidia disseret doctorandus in Aula musica

De Taciti Agricolae auctoribus

Deinde erit promotio

Vratislaviae

Typis officinae A. Favorke

MCMXI

De dissertatione probanda ad ordinem rettulit

Franciscus Skutsch

Examen rigorosum habitum est Kalendis Martiis a. MCMXI

Francisco Skutsch

sacrum

Conspectus libelli

Praefatio

Romanorum, qui de re rustica libros composuerunt, permulta nobis tradita sunt nomina; pauca tamen adhuc exstant opera[1]). Itaque si quaeritur, qua ratione apud Romanos hoc genus litterarum paulatim progressum sit, in universum tantum statuere possumus haec: ex primis rudimentis plane exiguis velut incunabulis Romanorum de re rustica litterae magis magisque excitatae atque auctae sunt, maxime autem, cum et Graecorum et Poenorum de hac re opera multo ampliora magisque certa ratione instituta a Romanis excerperentur. Pro tempore et pro re videmus saepius agriculturae disciplinam auctam esse, cum novae quaedam partes a scriptoribus adderentur, hortorum cultus, cura apium, pecoris medicina. Sed interrogati, ubinam litterarum, quod ad copiam rerum et artem compositionis attinet, huius disciplinae cursum ad summum gradum atque gloriam progressum putemus, sine dubio profitebimur principatum esse dandum L. Iunio Moderato Columellae, cuius de re rustica libros XII ad aetatem nostram pervenisse valde gaudemus.

Uno enim ex opere illius colligere possumus, quanta fuerit materies in hoc genere litterarum paulatim coacervata; neque minoris momenti Columellae libri nobis sunt quaestiones habentibus eas, quae ad historiam eius litterarum generis cognoscendam pertinent.

Certa autem iudicia hac in disciplina fieri non poterunt, nisi ante diiudicatum erit, quibus fontibus atque quo modo usi sint

1) Cf. R. Reitzenstein, De scriptorum rei rusticae, qui intercedunt inter Catonem et Columellam, libris deperditis, diss. Berol. 1884.

scriptores ii, quorum opera habemus. Hae tamen quaestiones in Plini libros multae atque amplissimae a viris doctis institutae[1]) in magno illo Columellae opere nondum habitae sunt; quo maiorem gratiam censeo deberi viro docto P. Gelasio Kraus[2]), qui nuper opusculum de fontibus illius Columellae „de arboribus“ libri scriptum publici iuris fecit. Sed quae in dissertationibus de vita ac scriptis Columellae institutis Barbaretus[3]) et Becherus[4]) de fontibus nostri protulerunt, minime idonea sunt, unde discas, quem ad modum Columella priorum opera ea, quae vulgo inter fontes eius enumerantur, aut ipse adhibuerit aut per aliorum libros recentiores cognoverit.

Huius autem quaestionis amplissimae ut partem absolvam, mihi proposui, accuratius perscrutaturus, quae ratio intercedat inter Columellae de re rustica libros XII et Varronis eiusdem generis opusculum.

Pars I

Ac primum quidem priusquam ad quaestionem ipsam accedamus, haud alienum mihi videtur statuere, quibus a rebus nobis sit proficiscendum; itaque breviter complectemur, quae in universum de fontibus Columellae usque ad hoc tempus dicta sunt.

Vel cursim tantum Columellae libros perlegenti statim constat eius fontem uberrimum fuisse Cornelium Celsum scriptorem aetate proximum, quem *totum corpus disciplinae quinque libris complexum esse* Columella ipse tradidit[5]). Omnium enim, qui oratione soluta de re rustica egerunt, nullius nomen crebrius in Columellae libris

---

[1]) Quibus de singulorum Plini librorum fontibus agitur, libelli enumerantur ab: J. G. Sprengel, De ratione, quae in historia plantarum inter Plinium et Theophrastum intercedit, Marburg 1890, p. 5 sq. Cui indici adde: H. Stadler, Die Quellen des Plinius im 19. Bch. der Nat. Hist., München 1891; F. Münzer, Beiträge zur Quellenkritik des Plinius, Berlin 1897.

[2]) P. Gel. Kraus, Die Quellen des Kolumella in dem Liber de arboribus, Progr. Münnerstadt 1907.

[3]) V. Barbaret, De Columellae vita et scriptis, Nantes 1887.

[4]) W. Becher, De L. I. Moderati Columellae vita et scriptis, diss. Lips. 1897, p. 42 sqq.

[5]) Col. I 1, 14; cf. Reitzenstein p. 30 sqq.

adscriptum invenimus quam Celsi[1]. Accedit, quod Plini libris cum Columellae collatis Reitzensteinius[2] acutissime comprobavit omnes fere locos, quibus illi inter se congruunt, ad Celsum referendos esse; saepissime enim ab utroque eadem proferuntur Celsi nomine auctoris hic vel illic apposito.

Praeter Celsi libros ex ipso opere Columellae certo comperimus hunc in singulis quibusdam partibus disciplinae usum esse operibus iis, quae de singularibus partibus exstabant: in libris Columellae III et IV, quibus de vitibus disserit, praeter Celsum imprimis Attici[3] et Graecini[4] de vitibus opera videmus excerpta esse itemque in libro IX Hygini de apibus[5], neque aliter in libris XI—XII Xenophontis Oeconomicum a Cicerone in Latinum conversum.

Itaque omnibus, quae dixi, circumspectis iam quaestio nostra erit: Columella, quem fontibus Varrone amplioribus atque aetate minoribus plerumque usum esse constat, quem ad modum praeter illos Varronis quoque opusculum respexerit.

Sed facile errant inquirentes, quem ad modum scriptor aliquis alterum excerpserit atque imitatione expresserit; incensi enim studio investigandi omni prudentia neglecta nimis multos locos, dummodo speciem similitudinis praebeant, quasi ex ipso altero auctore sumptos afferunt. Quem errorem ut fugiamus, in quaestione nostra habenda iam primum necesse erit deliberare, nonne permulta quamvis Varronianis simillima tamen non ex ipso Varrone sed aliunde in Columellae libros fluxerint.

Atque hoc primum nemo nescit: scriptores, qui eadem de re agant, suo quemque iure saepe iisdem verbis quasi terminis technicis uti. Cavere igitur oportet, ne parum prudenter, ubicunque rem aliquam levissimam Columellae cum Varrone communem sive

[1]) Saepius etiam laudatur Vergilius poeta; huius autem auctoris nomen Columella nusquam fere reticuit, ubicunque versiculos eius libris suis inseruit. „De Columella Vergilii imitatore“ egerunt: W. Schroeter, diss. Jen. 1882, et E. Stettner, Progr. Triest 1894.

[2]) L. l. p. 35 sqq. et Wochenschrift f. klass. Philol. 1888 p. 591 sq.; cf. Stadler p. 6.

[3]) Cf. Reitzenstein p. 27 sqq.

[4]) Cf. Reitzenstein p. 41 sqq.

[5]) Eundem Hygini librum imprimis in usum vocatum esse et a Vergilio in Georg. l. IV et a Plinio in Nat. Hist. l. XI adnotat Stadler p. 7.

verbum sive sententiam invenerimus, statim alterum ex ipso altero hausisse colligamus.

At Columellae libros perlegenti numerus satis magnus occurrit locorum, quos cum Varronianis collatos ex ipso illo depromptos esse primo conspectu facile credas, cum eodem ordine eaedem sententiae iisdem vel simillimis verbis proferantur. Sed etiam de his locis statim demonstrabimus, quam caute sit quaestio instituenda.

Ac primum quidem mihi dicendum erit de locis Columellae cum Varronianis congruentibus iis, quorum argumenta quin ad communem aliquem fontem quoquo modo referenda sint, nemo dubitabit. Cuius rei gravissima exempla inter se simillima inveniuntur in Columellae libris VI—VIII, quibus de pecore agitur. Sed ab his libris Columellae accuratius perscrutandis initium capere cur omnino utilissimum sit, statim docebo.

Animo enim reputemus necesse est tribus illis Varronis libris respondere duodecim Columellae. Iam si quaerimus, quantam uterque partem tractationis singulis disciplinae partibus destinaverit, cognoscimus singulos Varronis libros haudquaquam eodem modo idoneos fuisse, ex quibus Columella argumenta sua peteret. Comparandi enim sunt inter se, quod ad argumenta attinet:

Col. I—II (de agricultura)	} Varr. I
„ III—V (de vitibus)	} Varr. I
„ VI—VII (de re pecuaria)	Varr. II
„ VIII—IX (de villatica pastione)	Varr. III
„ X (Carmen de hortorum cultu)	—
„ XI (ἐφημερίς; hortorum cultus)	} (Varr. I)
„ XII (Cura rei domesticae)	} (Varr. I)

E vestigio tamen id quoque adiciam in libris Columellae X—XII adeo non inveniri locos, quos ad Varronem referas, ut illos praetermittere liceat; librum X carmen de hortorum cultu continentem et quasi Vergili carmina supplentem plane ex illo pendere manifestum est[1]); libros XI—XII ad Xenophontis Oeconomicum a Cicerone in Latinum translatum redire supra commemoravi[2]).

---

1) Cf. Schroeter in o. c.; Stettner in o. c.
2) Cf. p. 3.

Deinde Varronem omnia, quae ad agriculturam ipsam attinere videbantur, brevissime tantum percurrisse — in iis velut partem illius vitium quoque curam —, uberius autem verba fecisse de re pecuaria atque villatica pastione elucet. Itaque haud miramur, quod loci longe pro portione plurimi Columellae cum Varrone communes inveniuntur in libris Columellae VI—IX. Quae cum ita sint, facile dicat quis Columellam ita ut Vergilium[1]), cum agriculturam tractaret, uberiores fontes Varroni anteposuisse, in re pecuaria autem exponenda multo saepius huic se accommodasse. Cui opinioni utrum sit accedendum necne ex ipso commentariolo apparebit.

Nobis autem de Columella Varronis imitatore quaerentibus eandem ob causam summo usui erit a libris Columellae VI—IX accuratius examinandis initium capere, praesertim cum loci illi cum Varronianis congruentes magnam inter se similitudinem prae se ferant. Accedit, quod de plerisque eiusmodi locis nonnulla iam prolata sunt a viris doctis, qui de Varronis rerum rusticarum auctoribus egerunt. Omnes enim, qui huic rei studuerunt, cum excepto opere illo Catonis omnes huius generis libri antea scripti perierint, haud ignorabant nisi ex posteriorum operibus, quae exstant, quicquam certi erui non posse; quo factum est, ut ad Varronis auctores cognoscendos Columellae quoque libros atque Geoponica in comparationem vocarent. Quod cum faciebant, viri docti haerebant imprimis in locis illis, quibus optima pecora describuntur[2]); easdem enim fere descriptiones optimi cuiusque pecoris scriptas videmus in libris ceterorum. Itaque duobus eiusmodi locis collatis facile credas alterum auctorem ex ipso altero pendere; quod quidem praepropere collegit Gentillius[3]), qui censuit hausisse Columellam ex ipso Varrone, ex ipso Columella aut Varrone geoponicon auctores. Sed iam Buechelerus[4]) quamvis breviter tantum

---

[1]) Cf. Reitzenstein p. 20.

[2]) Exempli gratia afferam, quae sentit Columella de optimo capro VII 6, 2: „Caper cui sub maxillis binae verruculae collo dependent, optimus habetur amplissimi corporis, cruribus crassis, plena et brevi cervice, flaccidis et praegravantibus auribus, exiguo capite, nigro densoque et nitido atque longissimo pilo.“

[3]) G. Gentilli, De Varronis in libris rerum rusticarum auctoribus, Studi ital. di filol. class. XI, Firenze 1903, p. 147 sq.

[4]) Rhein. Mus. 39 (1884) p. 291 sq.

rem attingens ostendit illas descriptiones referendas esse ad auctores aliquos Graecos, quos fuisse inter Aristotelem vel Theophrastum et Cassium Dionysium acute coniecit. Buecheleri autem vestigia secuti Heinzius[1]) atque nuperrime huius magistri discipulus Hempelius[2]) diligentissime inquirendo comprobaverunt hos Columellae Varronis geoponicon locos, quamvis magna eorum similitudo esse videatur, revocandos esse ad communem aliquem fontem, cum nequaquam in omnibus congruant, sed ubique plura ceteris unusquisque exhibeat.

Iam opus erit exemplo confirmare, quod Hempelium secuti modo statuimus; sed cum eorum, quibus „descriptiones" illas scriptas videmus, locorum maxime idonei iam a viris doctis ad verbum exscripti atque accuratissime collati sint, aliud quoddam exemplum afferam; quid enim tractata retractem, cum plurimis e locis aliis idem comprobari possit[3])? Itaque velim inspicias ea, quae de singulis stercoris generibus proferunt Varro Columella geoponica:

Varr. I, 38, 1 sqq.	Col. II, 14, 1 sqq.	Geop. II, 21, 4 sqq.
1. stercus optimum scribit esse Cassius volucrium praeter palustrium ac nantium. de hisce praestare columbinum, quod sit calidissimum ac fermentare possit terram. id ut semen aspargi oportere in agro, non ut de pecore acervatim poni.	1. Tria igitur stercoris genera sunt praecipua, quod ex avibus, quod ex hominibus, quod ex pecudibus confit. Avium primum habetur, quod ex columbariis egeritur. Deinde quod gallinae ceteraeque volucres edunt, exceptis tamen palustribus aut nantibus, ut anatis et anseris: nam id noxium quoque est.	4. ἔστι δὲ κόπρος μὲν καλὴ ἡ τῶν πτηνῶν ἁπάντων πλὴν τῶν χηνῶν καὶ τῶν ἐνύδρων ὄρνεων, διὰ τὴν ὑγρότητα. καὶ αὕτη δὲ ταῖς ἄλλαις μιχθεῖσα χρησίμη ἔσται. 5. πολὺ δὲ καλλίων ἡ τῶν περιστερῶν πολὺ τὸ θερμὸν ἔχουσα, διό τινες μὴ σκευάζοντες αὐτήν, ἀλλ' ὁποία ἐστὶν ἐῶντες σὺν τῷ σπόρῳ ἐπιρρίπτουσιν ἀραιοτέραν.

[1]) R. Heinze, Animadversiones in Varronis rerum rustic. libros, Comment. in hon. Ribbeckii, Lips. 1888, p. 433 sqq.

[2]) O. Hempel, De Varronis rerum rustic. auctoribus quaestiones sel., diss. Lips. 1908, p. 76 sqq.

[3]) Iam Hempelius a „descriptionibus" illis profectus animadvertit multo plures eiusmodi locos eadem, de qua dixi, ratione inter se cohaerere et eos notavit vel ipso in contextu orationis vel in indice, quem addidit p. 75 sq.

[2. ego arbitror praestare ex aviariis turdorum ac merularum, quod non solum ad agrum utile, sed etiam ad cibum ita bubus ac subus, ut fiant pingues . . .]

Cassius secundum columbinum scribit esse hominis, tertio caprinum et ovillum et asininum, minime bonum equinum, sed in segetes: in prata enim vel optimum, ut ceterarum veterinarum, quae hordeo pascuntur, quod multam facit herbam.

2. Maxime tamen columbinum probamus, quod modice sparsum terram fermentare comperimus. Secundum deinde, quod homines faciunt, si et aliis villae purgamentis immisceatur quoniam per se naturae est ferventioris et idcirco terram perurit. Aptior est tamen surculis hominis urina, quam sex mensibus passus fueris veterascere. Si vitibus aut pomorum arboribus adhibeas, nullo alio magis fructus exuberat: nec solum ea res maiorem facit proventum, sed etiam saporem et odorem vini pomorumque reddit meliorem . . .

4. . . . Tertium locum obtinet pecudum stercus, atque in eo quoque discrimen est: nam optimum existimatur, quod asinus facit, quoniam id animal lentissime mandit, ideoque facilius concoquit . . .

Post haec, quae diximus, ovillum et ab hoc caprinum est, mox ceterorum iumentorum armentorumque. Deterrimum ex omnibus suillum habetur.

6. *Μετὰ δὲ τὴν τῶν περιστερῶν ἐστιν ἡ ἀνθρωπεία, προσομοιάζουσά πως ταύτῃ καὶ ἰδικῶς ἐστι πασῶν τῶν βοτανῶν φθαρτική. σκευάζουσι δὲ αὐτὴν ἐν Ἀραβίᾳ οὕτως. ξηράναντες αὐτάρκως ὕστερον ὕδατι βρέχουσι, καὶ πάλιν ξηραίνουσι. ταῖς γὰρ ἀμπέλοις ἐπιτηδειοτάτην ταύτην εἶναι διαβεβαιοῦνται. κάλλιον δὲ διὰ τὸ μυσαρὸν τοῦ πράγματος τῇ πρὸς τὰς ἄλλας γοῦν κόπρους μίξει παραμυθεῖσθαι.*

7. *τρίτη ἡ ὀνεία . . .*

8. *τετάρτη ἡ τῶν αἰγῶν . . καὶ ἡ τῶν προβάτων ἑξῆς . . μετὰ δὲ ταύτας ἡ βοεία. καλλίων δὲ τούτων οὖσα ἡ ὑεία κόπρος ἀνεπιτήδειός ἐστι τοῖς σπορίμοις διὰ τὴν πολλὴν αὐτῆς θερμότητα. καίει γὰρ εὐθέως τὰ σπόριμα.*

9. *εὐτελεστάτη δὲ καὶ πασῶν ἐλάττων ἐστὶν ἡ τῶν ἱππέων καὶ ἡ τῶν ἡμιόνων μόνη οὖσα. μιγνυμένη δὲ ταῖς δριμυτέραις χρήσιμος γίνεται.*

Primo obtutu cognoscimus tres illas explicationes quoquo modo sibi respondere; eodem enim ordine afferuntur stercora, primo loco volucrium exceptis palustribus ac nantibus, secundo loco hominis, tertio loco pecudum, itemque conspirant inter se auctores, cum omnibus ob eandem causam anteponunt columbinum atque id modice tantum esse spargendum censent. Verba Varronis propria *ego arbitror . . . accedit* leguntur neque apud Columellam

neque in geoponicis[1]). In singulis autem rebus atque imprimis in ordine tertii generis instituendo plane inter se discrepant auctores, artius tamen cohaerere videntur Columella et geoponica.

Itaque facimus cum Hempelio, cum statuimus has quoque scriptorum similitudines referendas esse ad communem aliquem fontem, ex quo Varrone plura Columellam et geoponicon auctorem sumpsisse perspicuum est.

Neque difficile erat investigare, cuiusnam rerum rusticarum scriptoris libri tantae auctoritatis fuerint, ut ab omnibus, quos nominavi, auctoribus iterum atque iterum excerperentur.

Ex ipso enim exemplo a nobis allato denuo cognoscimus, quod Heinzius et Hempelius comprobaverunt, Cassium Dionysium vel potius hunc vel illum Poeni Magonis[2]) interpretem eum fuisse, ex quo Romani argumenta illa peterent. Atque cum e libris Columellae, quippe qui ubique ipsum Magonem laudet[3]), intellegi non possit, utrum ipse Cassius an epitomator eius Diophanes exscriptus sit, Hempelius secutus in hac re Stadlerum verisimilius esse ostendit Varronem Diophanis epitomen adhibuisse[4]); qua cum opinione Stadlerus[5]) demonstravit optime convenire verba ipsius Varronis I, 1, 10: *hosce ipsos* (scil. libros Cassi Dionysi) *utiliter ad VI libros redegit Diophanes in Bithynia* . . .

Nunc quoniam vidimus permultos[6]) Columellae locos, qui similitudine quadam Varronianis respondeant, ex ipso Varrone petitos non esse, sed ad fontem utriusque communem referendos, haud parvi momenti esse concedes inquirere, num Columella ipse fontem illum Graecum inspexerit necne. Quam quidem quaestionem Stadlerus vir doctissimus proposuit[7]); restat, ut respondere conemur.

---

[1]) Cf. Hempel (p. 70), qui Varronis et geoponicon tantum locos contulit.

[2]) De Magone Dionysio Diophane egerunt: E. H. F. Meyer, Geschichte der Botanik, Königsberg 1855, I, p. 301; Reitzenstein p. 48; Stadler p. 16; Kraus p. 11 sq.; Hempel p. 63.

[3]) Uno tantum loco (VI 37, 3) atque eo e Varrone (II 1, 27) hausto praeter Varronis ipsius nomen ex eo nomina afferuntur Dionysi et Magonis.

[4]) Stadler p. 17; Hempel p. 61 sq., 83.

[5]) p. 17.

[6]) Cf. supra p. 6 adn. 3.

[7]) L. l. p. 20.

Atque iure illud in dubitationem vocari facile demonstrari potest.

Primum enim compluribus e locis illius „de arboribus" libri videtur apparere Columellam iam in priore suo opere componendo non Diophanem ipsum vel Dionysium legisse, sed auctorem vel auctores quosdam Romanos, qui quae a „Magone" Africanorum in usum praecepta fuerant, cum Romanorum ratione colendi contulerant[1]. Quae cum ita sint, num putemus Columellam senem Graecos ante praetermissos adisse magno illo Celsi opere interea[2] publici iuris facto?

Deinde nullo labore ostendi potest in ipsis Columellae de re pecuaria libris, in quibus plurimos locos cum Varrone et geoponicis communes esse supra diximus[3], Columellam saepissime Celsi praecepta in suum usum vertisse. Inspicias enim, quaeso, quantam libri VI partem Columella tribuerit pecoris medicinae:

Conspectus Col. l. VI:

I. De bubus: cap. 1—26	de boum medicina: 4—18. 25.
II. De equis: cap. 27—35	de equorum medicna: 30—35.
III. De mulis: cap. 36—38	de mulorum medicina: 38.

Atque capita Columellae ad pecoris medicinam pertinentia ex Celso pendere, quis est, quin suspicetur? Coniecturae autem fides augetur ea re, quod saepius his in capitibus Celsi nomen positum legitur (VI 5, 5; 12, 5; 14, 6). Celsus autem, qui primus omnium Romanorum hanc disciplinae partem accuratius explicavisse videtur, unde haurire potuerit, docent verba illa Varronis II 5, 18: *de sanitate sunt complura, quae exscripta de Magonis libris armentarium meum crebro ut aliquid legat curo.*

---

[1]) Cf. Stadler p. 19 sq., Kraus p. 12 sq.; imprimis in censum veniunt Tremellius Scrofa et Hyginus.

[2]) De Celsi libris inter duo illa Columellae opera compositis infra fusius dicendum erit.

[3]) Cf. supra p. 5.

Itaque quoniam iure dubitamus an non Columella ipse fontes illos Graecos adhibuerit, conemur ipso ex loca quodam Columellae diligentius interpretando quaestionem propositam illustrare; quod optime mea quidem sententia efficietur, si comparaverimus indices illos auctorum, qui inveniuntur Col. I 1, 7 sqq. et Varr. I 1, 8 sqq.:

Varr. I 1, 8:	Col. I 1, 7 sqq.:
Qui graece scripserunt dispersim alius de alia re, sunt plus quinquaginta. hi sunt, quos tu habere in consilio poteris, cum quid consulere voles, Hieron Siculus et Attalus Philometor; de philosophis Democritus physicus, Xenophon Socraticus, Aristoteles et Theophrastus peripatetici, Archytas Pythagoreus. item Amphilochus Atheniensis, Anaxipolis Thasius, Apollodorus Lemnius, Aristophanes Mallotes, Antigonus Cymaeus, Agathocles Chius, Apollonius Pergamenus, Aristandros Atheniensis, Bacchius Milesius, Bion Soleus, Chaeresteus et Chaereas Athenienses, Diodorus Prieneus, Dion	Magna porro et Graecorum turba est de rusticis rebus praecipiens; cuius princeps celeberrimus vates non minimum professioni nostrae contulit Hesiodus Boeotius. Magis deinde eam iuverunt fontibus orti sapientiae Democritus Abderites, Socraticus Xenophon, Tarentinus Archytas, Peripatetici magister et discipulus Aristoteles cum Theophrasto. 8. Siculi quoque non mediocri cura negotium istud prosecuti sunt Hieron et Epicharmus discipulus, Philometor et Attalus. Athenae vero scriptorum frequentiam pepererunt, e quis probatissimi auctores Chaereas, Aristandros, Amphilochus, Euphronius, Chrestus; Euphronius[1]) non, ut multi putant Amphipolites, qui et ipse laudabilis habetur agricola, sed indigena soli Attici. 9. Insulae quoque curam istam celebraverunt, ut testis est Rhodius Epigenes, Chius Agathocles, Euagon et Anaxipolis Thasii. Unius quoque de septem Biantis illius populares Menander et Diodorus in primis sibi vindicaverunt agricolationis prudentiam. Nec his cessere Milesii Bac-

[1]) Ita scripsi Reitzensteinium (p. 39 adn. 60) secutus pro: . . . *Euphronius; Chrestus Euphron(t)is* . . .; id enim nullo modo negari potest Columellam verba facere de iisdem Euphroniis duobus itemque de iisdem quinque Atheniensibus, qui a Varrone nominantur.

Colophonius, Diophanes Nicaeensis, Epigenes Rhodius, Euagon Thasius, Euphronii duo, unus Atheniensis alter Amphipolites, Hegesias Maronites, Menandri duo, unus Prieneus, alter Heracleotes, [Nicesius Maronites][1]), Pythion Rhodius.

(Cf. Varr. I, 1, 10.)

9. de reliquis, quorum quae fuerit patria, non accepi, sunt Androtion, Aeschrion, Aristomenes, Athenagoras Crates, Dadis, Dionysius, Euphiton

chius et Mnaseas, Antigonus Cymaeus, Pergamenus Apollonius, Dion Colophonius, Hegesias Maronites.

10. Nam quidem Diophanes Bithynius Uticensem totum Dionysium, Poeni Magonis interpretem, per multa diffusum volumina, sex epitomis circumscripsit.

Et alii tamen obscuriores, quorum patrias non accepimus, aliquod stipendium nostro studio contulerunt. Hi sunt Androtion, Aeschrion, Aristomenes, Athenagoras, Crates, Dadis, Dionysios, Euphiton, Euphorion <et Eubulus[2])>. Nec minori fide pro virili parte tributum nobis intulerunt Lysimachus [et Cleobulus], Menestratus, Plentiphanes, Persis et Theophilus.

12. Et ut agricolationem Romana tan-

---

[1]) Nomen apud Varronem scriptum „Nicesius Maronites" depravatum esse recte omnes adhuc viri docti intellexerunt (cf. H. Keil, Comm. in Varr. r. r. libros, Lips. 1891, p. 8) atque alius aliud coniectura invenire conatus est. Mihi quidem verisimile videtur illud „Nicesius Mar." idem esse atque prius illud „Hegesias Mar.", quod a scriba aliquo duplicatum et paulatim ordinis litterarum restituendi causa mutatum esse censeo.

[2]) Addidi; nam in editionibus a Gesnero et Schneidero curatis — novae recensionis Upsaliensis, cui operam dat Lundstroemius, adhuc fasciculi tantum I (1897), VI (1902), VII (1907) publici iuris facti sunt Col. l. de arb., l. X., l. XI continentes — post *Lysimachus* traduntur verba *et Cleobulus*. Sed a Columella nomine ‚Cleobuli' eundem significari atque a Varrone nomine ‚Eubuli' quis est, quin intellegat? Eo minus dubitavi libro optimo Sangermanensi nisus (cf. I. Häussner, Die handschriftl. Überlief. des Columella nebst einer krit. Ausg. d. 10 Bchs. Karlsruhe 1889) apud Columellam lectionem ‚Eubulus' restituere. In cod. enim Sang. scriptum esse *et eybulus* docuit I. C. Schmitt (De cod. Sang. etc., Festschr. f. Urlichs, Würzburg 1880, p. 156), qui simul ostendit, quas Schneiderus et Gesnerus praebeant ‚lectiones Sang.', eas non semel falsas esse. Sed verba ‚et Eubulus' nominibus ‚Euphiton, Euphorion' adiunxi: primum quod hoc loco litterarum ordine ponenda sunt, tum quod nominum, quae sequuntur, eundem finem facit Columella: ‚Persis et Theophilus'; accedit quod ita prior huius seriei pars finitur clausula – ⏑ – – ⏑; clausulis enim Columellam usum esse facile tibi persuadebis, si duas tantum vel tres paginas perlegeris.

Euphorion, Eubulus, Lysimachus, Mnaseas, Menestratus, Plentiphanes, Persis, Theophilus.

hi quos dixi omnes soluta oratione scripserunt; easdem etiam res quidam versibus, ut Hesiodus Ascraeus, Menecrates Ephesius.

10. hos nobilitate Mago Carthaginiensis praeteriit, poenica lingua qui res dispersas conprendit libris XXIIX, quos Cassius Dionysius Uticensis vertit libris XX ac graeca lingua Sextilio praetori misit: in quae volumina de graecis libris eorum, quos dixi, adiecit non pauca et de Magonis dempsit instar librorum VIII. hosce ipsos utiliter ad VI libros redegit Diophanes in Bithynia et misit Deiotaro regi.

dem civitate donemus (nam adhuc istis auctoribus Graecae gentis fuit), iam nunc M. Catonem Censorium illum memoremus, qui eam Latine loqui primus instituit. post hunc duos Sasernas, patrem et filium, qui eam diligentius erudierunt; ac deinde Scrofam Tremellium, qui eam eloquentem reddidit; et M. Terentium, qui expolivit; mox Vergilium, qui carmine quoque potentem fecit.

13. Nec postremo quasi paedagogi eius meminisse dedignemur, Iulii Hygini: verum tamen ut Carthaginiensem Magonem rusticationis parentem maxime veneremur. nam huius octo et viginti memorabilia illa volumina ex senatus consulto in Latinum sermonem conversa sunt.

14. Non minorem tamen laudem meruerunt nostrorum temporum viri Cornelius Celsus . . . Iulius Atticus . . . Iulius Graecinus.

Praefari necesse est cum Varrone in comparationem vocari Columellae indicem tantum Graecorum; index enim Romanorum apud Varronem non invenitur — nam tres illos vel quattuor Romanos, quos omnino nominare potuit, Varro obiter tantum laudavit[1]).

[1]) Varronis „indicem Romanorum“ ante vel post indicem Graecorum scriptum fuisse atque postea deperditum esse nego plane assensus in hac re Zahlfeldtio (Quaestiones criticae in Varronis rer. rust. libros, Berol. 1881, p. 4 sq.), Heinzio (p. 434), Stadlero (p. 16), ubi plura videre licet; nitebantur, qui aliter iudicabant, verbis Varronis I 1, 7: . . . *indicabo, a quibus scriptoribus repetas et graecis et nostris.*

Columellae autem indicem Graecorum quoquo modo indici Varroniano cognatum esse statim apparet; accuratius tamen inquirentes nos non fugit ex uno Varrone illum haustum esse non posse. Haud quidem miramur, quod nonnulli eorum, qui a Varrone enumerantur, apud Columellam non inveniuntur[1]. Nam cum eluceat a Columella vel auctore eius antiquiorem quandam seriem mutatam esse — scriptores, quorum patria nota erat, videmus enarrari a Varrone secundum litterarum ordinem, a Columella secundum ordinem terrarum —, concedas facile fieri potuisse, ut in serie commutanda nonnulli omitterentur. Mirum autem in modum duobus e nominibus regis illius Attali Philometoris a Columella duo viri, Philometor et Attalus facti sunt; neque minoris momenti est, quod Columella praeter Hieronem Siculum Epicharmum quoque „discipulum“ eius nominat atque inter Milesios Mnaseam, quem Varro expressis verbis inter eos enumerat, quorum patria ignota fuerit[2].

Quo fit, ut hunc quoque Columellae indicem Graecorum habeamus in eorum locorum numero, quos similitudine quadam Varronianis respondentes non ad ipsum Varronem sed ad communem quendam fontem revocamus. Atque quod ante iam statuimus, fontem illum fuisse Dionysium-Diophanem, denuo optime comprobatur his indicibus comparatis. Indicem enim illum scriptorum Graecorum compositum esse ab auctore aliquo Graeco nemo neget. Et cum acceperimus Cassium Dionysium eum fuisse, qui in Magonis libris Graeca lingua retractandis Graecorum de re rustica opera in suum usum verteret, non dubitabimus ad Dionysium indicem illum Graecorum referre[3]. Quae opinio per se haud sane

---

[1]) Neglecti sunt: Apollodorus Lemnius, Aristophanes Mallotes, Bion Soleus, Menander Heracleotes, Pythion Rhodius, Menecrates poeta Ephesius. Quod ad Diophanem illum „Nicaeensem“ a Varrone nominatum attinet, eundem eum esse credo atque Diophanem illum Bithynium postea a Varrone allatum inter eos, qui Magonis libros verterunt. Quam coniecturam gravissimo argumento confirmari censeo, quod Columella statim inter auctores eos, quibus patriae nomen addit, unum tantum Diophanem Bithynium nominat atque eum significat eundem, qui *Uticensem totum Dionysium . . . sex epitomis circumscripserit.*

[2]) Cf. Reitzenstein p. 39.

[3]) Quod primus fecit, quantum video, V. Rosius (Aristoteles pseudepigraphus, Lips. 1863, p. 270); cf. Oder, Beiträge zur Geschichte der Landwirtschaft bei den Griechen, Rhein. Mus. 45 (1890) p. 58 sqq.

improbabilis optime fulcitur verbis illis Varronis I 1, 10: (Cassius) .. *in quae volumina de graecis libris eorum, quos dixi* (scil. in indice paulo ante allato) *adiecit non pauca* . . . Neque tamen his verbis cogimur putare Cassium ipsum tot nomina scriptorum collegisse, sed mihi quidem verisimilius videtur esse iam illum indicem quendam invenisse in *πίναξιν* illis ab Alexandrinis compositis.

Itaque quoniam satis mihi videor ostendisse ut plurimos Columellae locos, quos similitudine quadam eorum adductus ad ipsum Varronem primo conspectu facile referas, ita indicem quoque Graecorum ad Dionysium et Diophanem, fontem utriusque communem revocandum esse, iam licet inquirere, utrum Columellam ipsum libris illis Graecis usum esse statuendum sit necne.

De hac autem quaestione iudicium satis certum facere possumus, si Romanorum indicem apud Columellam exstantem subtiliter percensemus. Mirum enim in modum apparet seriem Romanorum interrumpi, cum inter nomina Hygini et Celsi Magonis nomen „parentis rusticationis" inculcatum videamus; accedit, quod Hyginum laudat Columella his verbis:

„nec postremo memimisse dedignemur Iulii Hygini . . ."

Peracute igitur censeo Reitzensteinium[1]) coniectura invenisse *tempus quondam fuisse, quo Hyginus in indice auctorum latinorum revera ultimum teneret locum atque tunc enumeratis omnibus scriptoribus laudaretur parens rusticationis Mago,* i. e. compositum esse hunc ordinem scriptorum Latinorum a Celso atque huic indici e Celso hausto Columellam adiunxisse ipsum Celsum et Atticum Graecinum auctores aetate proximos.

Quod quoniam evicimus, supervacaneum fere videtur addere Columellam non seriem tantum Romanorum, sed totum indicem Celso debere, qui ipse Dionysi-Diophanis libros adhibuisse putandus sit.

Itaque quod Columella et Varro nonnullis in rebus inter se discrepant, statuendum est Celsum diligentius quidem Varrone Mnaseam illum Milesium attulisse neque Epicharmum omisisse, in ceteris autem scriptoribus enumerandis neglegentiorem se prae-

---

[1]) Reitzenstein p. 38 sq., quem secuti sunt Becherus (p. 43) et Hempelius (p. 12 adn. 1).

buisse. Atque iure iam ad Celsum errorem illum revocari, quo adductus Columella scripsit „Philometor et Attalus“, optime comprobatur ea re, quod in eundem errorem compluribus locis [1]) incidit Plinius, quem saepissime eadem atque Columellam ex Celso sumpsisse supra diximus [2]). Quaerentibus autem nobis, quonam modo ex duobus eiusdem regis nominibus duo viri derivari potuerint, maxime placet conicere apud Dionysium-Diophanem nominatum fuisse Attalum Philometorem inter ceteros scriptores, qui asyndeti forma enumerati fuerint; eodem enim errore — mirum, quod in eadem disciplina — in eclogis I, praef. e nominibus „Vind(ani)onius Anatolius Berytius“ tres auctores facti sunt [3]).

Reliquum est, ut quaeramus, qualis index ille primarius fuerit et quo modo Varro et Celsus illum mutaverint. Atque hoc statim elucet in communi illo fonte Graeco scriptores, quorum patria ignota erat, a ceteris non seiunctos fuisse; Mnaseam enim Milesium Varro, si illorum series iam secreta fuisset, illis falso non immiscuisset. Plura autem coniectura evinci posse spero: facile enim fieri potuit, ut Cassius totum indicem suum ex Alexandrinorum *πίναξιν* depromeret [4]); quod si credere nolumus, hoc tamen putandum est Cassium (vel auctorem eius) in indice suo conscribendo exemplo Alexandrinorum usum esse. *Πίνακες* autem illi ita instituti fuerunt, ut altera quidem disciplina ab altera seiungeretur, in singulis autem his partibus scriptorum nomina secundum ordinem litterarum enumerarentur [5]).

Itaque affirmaverim in indice, quem Cassius praebuerit, nullo discrimine facto omnium scriptorum nomina ordine tantum litterarum instituta fuisse. Deinde Varro, qui quanto studio subtiliter

---

1) Plin. hist. nat., in indicibus ll. XI. XIV. XV. XVII. XVIII. et XVIII 22; atque re vera Plinium de duobus viris cogitasse cognoscimus vel ex ea re, quod in medio indice l. XI scriptum est „Attalo rege“ et in fine additur „Philometore rege“; cf. H. Brunn, De auctorum indicibus Plinianis disputatio isagogica, Bonn 1856 p. 15.

2) Cf. supra p. 3.

3) Cf. Oder (Rhein. Mus. 45 (1890) p. 67 adn. 1), qui lectione nisus inscriptionum putat ‚Vindonium‘ esse scribendum.

4) Cf. supra p. 14.

5) Quod e reliquiis quamvis exiguis colligi posse Wachsmuthius demonstravit (Die pinakograph. Tätigkeit des Kallimachus, Philol. XVI (1860) p. 661 sq.).

disponendi fuerit nemo nescit, suo more seriem invenit regum, philosophorum, scriptorum, „quorum patria nota erat“, scriptorum, „quorum patria ignota erat“, poetarum. Celsus autem, qui memor fuisse putandus est Varronem scriptorum seriem in Graeco fonte exstantem certo ordine instituisse, cum sua sponte conaretur etiam meliore ratione auctores enumerare, ipse quoque scriptorum nomina eorum, quibus patriae nomen additum non erat, a ceteris seiunxit, ceterorum autem nomina secundum ordinem terrarum protulit. Indicis autem Varroniani recordatum esse Celsum, cum indicem suum ex Dionysio-Diophane exscriberet, mea quidem sententia comprobatur verbis, quibus Columella i. e. Celsus indici Graecorum Romanos adiungit, his: (Col. I 1, 12) *Et ut agricolationem Romana tandem civitate donemus* . . . His enim verbis censeo suo iure Celsum Varroni adversatum esse, quem ipsum quoque indicem Graecorum transtulisse, Romanorum auctores non addidisse haud ignoraverit.

Iam complectemur, quae de indicibus illis Columellae et Varronis comparatis statuimus:

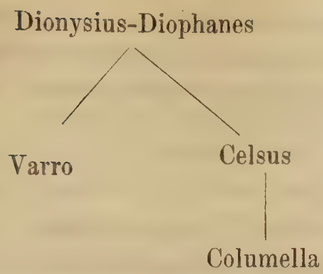
Columella indicem suum totum ex Celso deprompsit; nomina tantum ipsius Celsi, Attici, Graecini adiunxit. Celsus autem, quamquam Varronis indicem legisse putandus est, indicem suum Graecorum — Romanorum nomina ipse collegit — hausit ex Dionysio vel Diophane; neque conici potest Celsum illorum libros cum Varrone nostro more contulisse; hoc enim si fecisset, nullo modo fieri potuit, ut tot nomina neglegeret et de duobus regibus nominibus Attali Philometoris significatis cogitaret.

Exemplo nostro satis comprobatum est, quod iam Stadlerus coniecit[1]), Columellam omnia, quae ad Magonis epitomatores referenda sint, accepisse per libros Celsi, qui Dionysium vel Diophanem exscripserit; et cum in illo numero longe plurimi Columellae quoque loci cum Varrone communes habendi sint[2]), illustratur, quae ratio plerumque inter Columellam et Varronem intercedat, hoc stemmate:

---

[1]) Cf. supra p. 8.

[2]) Cf. supra p. 6 adn. 3.

Denuo adiciam, quae modo eruimus, ea valere in *plurimos* locos Columellae et Varronis, qui similitudine quadam inter se cohaereant: aut facile ostendi potest eos revocandos esse ad communem illum fontem Graecum, cuius argumenta per Celsi libros Columellam accepisse supra demonstravi, aut suspecti sunt eiusmodi loci idcirco, quod exstant in capitibus iis, quorum reliquae partes per libros Celsi e Magonis interpretibus fluxisse videantur.

Accuratius igitur opus erit inquirere in locos Columellae eos, quos ad *ipsum Varronem* revocare certis argumentis cogimur.

Pars II

Accedamus igitur ad quaestionis nostrae partem multo graviorem. Superest enim numerus haud magnus locorum, quos ad ipsum Varronem quoquo modo referendos esse nemo neget. Argumenta enim, de quibus nunc dicendum erit, usque ad fontes illos *Graecos* revocare minime licet, cum omnibus his locis agatur de rebus proprie *Romanis*; facile autem si libros contuleris, cognoscas hausta esse illa argumenta e Varronis de re rustica libris. Accedit, quod omnibus fere his locis ipsum Varronis nomen auctoris additum est.

Quo factum est, ut nemo adhuc dubitaverit, quin Columella ipse in libris suis XII componendis Varronis de re rustica opusculum adhibuerit. Nos autem circumspectis omnibus iis, quae priore parte eruimus, usu, ut ita dicam, docti quaeremus, nonne hos quoque locos, quorum numerum pro portione minimum esse iam dixi, Columella debeat auctori alicui aetate minori.

Quibus in locis afferendis ordinem servabimus eum, quo Columellae libros perlegenti occurrunt. Initium igitur capiamus a Col. I praef. 15 sqq., quae velim compares cum Varr. II praef. 3. 1. 3—4:

Varr. II praef. 3:

Igitur quod nunc intra murum fere patres familiae conrepserunt relictis falce et aratro et manus movere maluerunt in theatro ac circo, quam in segetibus ac vinetis . . .

Col. I praef. 15:

Omnes enim (sicut M. Varro iam temporibus avorum conquestus est) patres familiae falce et aratro relictis intra murum correpsimus, et in circis potius ac theatris, quam in segetibus et vinetis manus movemus . . .

Varr. II praef. 1:

Viri magni nostri maiores non sine causa praeponebant rusticos Romanos urbanis; ut ruri enim, qui in villa vivunt, ignaviores, quam qui in agro versantur in aliquo opere faciendo, sic qui in oppido sederent, quam qui rura colerent, desidiosiores putabant.

Itaque annum ita diviserunt, ut nonis modo diebus urbanas res usurparent, reliquis septem ut rura colerent.

2. quod dum servaverunt institutum . . . .

Varr. II praef. 4.:

Itaque in qua terra

17. At mehercule vera illa Romuli proles assiduis venatibus nec minus agrestibus operibus exercitata firmissimis praevaluit corporibus, ac militiam belli, cum res postulavit, facile sustinuit, durata pacis laboribus, semperque rusticam plebem praeposuit urbanae. Ut enim, qui in villis intra consaepta morarentur, quam qui foris terram molirentur, ignaviores habitos, sic eos, qui sub umbra civitatis intra moenia desides cunctarentur, quam qui rura colerent administrarentve opera colonorum, segniores visos.

18. Nundinarum etiam conventus manifestum est propterea usurpatos, ut nonis tantummodo diebus urbanae res agerentur, reliquis administrarentur rusticae. Illis enim temporibus, ut ante iam diximus, proceres civitatis in agris morabantur; et cum consilium publicum desiderabatur, e villis arcessebantur in senatum.

19. Ex quo, quis eos evocabant, via-

culturam agri docuerunt pastores progeniem suam, qui condiderunt urbem . . .

3. Frumentum locamus, qui nobis advehat, qui saturi fiamus ex Africa et Sardinia, et navibus vindemiam condimus ex insula Coa et Chia.

tores nominati sunt; isque mos dum servatus est, . .

20. Itaque in hoc Latio et Saturnia terra, ubi Dii cultus agrorum progeniem suam docuerant, ibi nunc ad hastam locamus, ut nobis ex transmarinis provinciis advehatur frumentum, ne fame laboremus: et vindemias condimus ex insulis Cycladibus ac regionibus Baeticis Gallicisque.

Columellam videmus magnam partem praefationis illius Varronianae in suum usum vertere Varronis nomine auctoris adscripto: modo Varronis verba oratione recta auctoris nomine posito profert (§ 15), modo propriis sententiis (§§ 15—17) Varronianas adiungit oratione obliqua usus (§ 17), modo iterum oratione recta Varronis quasi sua ipsius verba cum suis libere mixta affert (§§ 18—20).

Sed plura Varrone exhibet Columella: verba faciam imprimis de § 18, qua Varronis sententiam quandam paene verbotenus expressam apparet ita auctam esse, ut simul „nundinarum" nomen e verbis „noni-dies" compositum illustretur. Atque Columellam usque quaque studuisse definitionibus ad vocum origines pertinentibus opus suum exornare denuo statim comprobari videtur altero illo exemplo § 19 („viatores"), quod exemplum ipsum quoque e Varronis de re rustica libris haurire non potuit. Neque tamen dubitabimus, quin haec studia etymologica omnino referenda sint ad Varronem praeceptorem [1]), quem praeter ceteros his studiis incubuisse nemo nescit. Sed quaerendum nobis est, utrum Columella has nominum interpretationes ipse undique ex singulis Varronis operibus collegerit an per auctorem aliquem recentiorem acceperit. Etenim si statuendum sit illas etymologias Columellam deprompsisse ex fonte aliquo medio, nonne suspicemur iam auctorem Columellae verba quoque illa e Varronis de re rustica libris petita praebuisse?

Accuratius igitur has in praefationis paragraphos inquirendum esse censeo.

In hoc capite perscrutando si animos convertimus ad conti-

[1]) Cf. Becher, p. 44. 76, adn. 198.

nuationem seriemque verborum, mea quidem sententia §§ 13—20 quasi unum quoddam corpus a ceteris seiungendae esse videntur; § 13 enim Columella questus:

„. . . disciplina ruris . . . vereor, ne flagitiosa et quodammodo pudenda aut inhonesta videatur ingenuis"

pergit dicere his verbis:

„Verum cum pluribus monumentis scriptorum admonear apud antiquos nostros fuisse gloriae curam rusticationis; ex qua Quinctius Cincinnatus . . . . ab aratro vocatus ad dictaturam venerit ac rursus fascibus depositis . . . ad eosdem iuvencos et quattuor iugerum avitum herediolum redierit: itemque C. Fabricius et Curius Dentatus . . . alter . . . . alter . . . accepta, quae viritim dividebantur, captivi agri septem iugera non minus industrie coluerit, quam fortiter armis quaesierat . . . . "

Quibus exemplis e rerum historia sumptis adiunguntur §§ illae 15—20, quarum maximam partem ad Varronem supra revocavimus. Totius, de qua dixi, unitatis finem significant Columellae verba § 21: „At ego, cum aut magnitudinem totius rei . . . aut partium eius . . . numerum recenseo, vereor, ne supremus ante me dies occupet, quam universam disciplinam ruris possim cognoscere."

Apparet igitur sententias illas Varronianas exemplis clarorum virorum auctas a Columella adhibitas esse ad dignitatem agriculturae antiquitatis gloria comprobandam. Exempla autem illa, quae in Varronis de re rustica libris non inveniuntur, eadem ratione atque Columella affert Plinius nat. hist. 18, 17—21[1]).

Iam si memoria repetimus ea, quae Reitzensteinium secuti supra diximus[2]) de locis Columellae cum Plinio communibus, quis est, qui dubitet Columellae §§ 13—14, i. e. exempla illa ad Celsi libros referre?

Quae cum ita sint, haud alienum mihi videtur suspicari non Columellam ipsum sententias illas §§ 15—20 e Varronis libris excerptas cum Celsi verbis coniunxisse, sed omnia haec a Celso congesta ex illo deprompsisse. Cui coniecturae fidem summam affert, quod „viatorum" quoque nominis interpretationem a Columella allatam, quam ad Varronis de re rustica opusculum revocare non

[1]) Cf. Münzer p. 59 adn. 1.

[2]) Cf. supra p. 3.

licuit [1]), apud Plinium scriptam videmus atque eam ratione quadam cum exemplo illo Cincinnati coniunctam; legitur enim Plin. 18, 20:

„Aranti quattuor sua iugera .... Cincinnato viator attulit dictaturam ... Tales tum etiam viatores erant, quod ipsum nomen inditum est subinde et ex agris senatum ducesque arcessentibus."

Neque praeterit me, quod modo coniectura quamvis probabili eruimus, id non esse plane comprobatum; certo enim comprobari uno ex hoc loco omnino non potest; sed etiam altero momento credo effici, ut nobiscum facere malis.

Hoc enim e locis Columellae et Plini comparatis elucet Columellae auctorem Celsum narratiunculas et vocum interpretationes libris suis inseruisse, quae ornamenta ad Varronis studia historica et grammatica referre nemo dubitabit; neque mirabimur talibus studiis incubuisse virum eum, qui Varronis vestigia secutus encyclion omnium doctrinarum disciplinam composuerit. Columellam autem, qui Celsi libris ubique usus tot argumenta ex illo sumpserit, ipsum fontes quoque illius inspexisse quis hoc sibi persuaserit?

Sed ne audacius nos progredi quis dicat, satis habeo haec constituisse: illas, de quibus disseruimus, paragraphos Columellam ipsum e Varronis de re rustica libris sumpsisse nullo modo comprobari potest; immo verisimilius videtur esse sententias illas „Varronianas" cum aliis Celso deberi.

Iam cum pergimus locos Columellae perlustrare eos, qui ad quaestionem nostram solvendam aliquantum valere videantur, accedimus ad Col. I 3, 1—2, quibus cum paragraphis conferendae sunt Varronis §§ I 2, 8 et 4, 3:

Varr. I 2, 8:	Col. I 3, 1—2:
Duo in primis spectasse videntur Italici homines in colendo, possentne fructus pro impensa ac labore redire, et utrum saluber locus esset an non; quorum si	Porcius quidem Cato censebat in emendo inspiciendoque agro praecipue duo esse consideranda, salubritatem caeli et ubertatem loci; quorum si alterum deesset,

[1]) Cf. supra p. 19.

alterutrum decolat et nihilominus quis vult colere, mente est captus atque ad agnatos et gentiles est deducendus. Nemo enim sanus debet velle impensam ac sumptum facere in cultura, si videt non posse refici nec, si potest reficere fructus, si videt eos fore ut pestilentia dispereant.	ac nihilo minus quis vellet incolere, mente esse captum atque eum ad agnatos et gentiles deducendum. 2. Neminem enim sanum debere facere sumptus in cultura sterilis soli: nec rursus pestilenti quamvis feracissimo pinguique agro dominum ad fructus pervenire. Nam ubi sit cum orco ratio ponenda, ibi non modo perceptionem fructuum, sed et vitam colonorum esse dubiam vel potius mortem quaestu certiorem.
I 4, 3: ... contra in pestilenti calamitas, quamvis in feraci agro, colonum ad fructus pervenire non patitur; etenim ubi ratio cum orco habetur, ibi non modo fructus est incertus, sed etiam colentium vita. Quare ubi salubritas non est, cultura non aliud est atque alea domini vitae ac rei familiaris.	

Columellae §§ 1—2 e Varronis, quos adscripsi, locis conglutinatas esse statim cognoscitur; sed iure miramur, quonam modo factum sit, ut Catoni falso haec tribuerentur.

Atque initio quidem optime placet coniectura quaedam iam a Schoettgenio Gesnero Schneidero facta[1]), quam omnes adhuc viri docti laudaverunt. Etenim apud Varr. I 2, 7, i. e. paulo ante verba illa *duo in primis* etc. legitur:

„an non Cato scribit in libro Originum sic ... "

Facile igitur putes Columellam cursim tantum legentem falso Varronis verba cum Catonianis paulo ante a Varrone laudatis permiscuisse; quod per se fieri potuisse nemo sane negabit[2]).

Momentum tamen quoddam atque id gravissimum a viris doctis neglectum obstat, ne opinioni illi accedamus. Animo enim tenen-

---

[1]) Cf. G. Klotz, Über Catos Schrift de re rustica, N. Jahrb. f. Philol. u. Pädag. X (1844) p. 33; Münzer p. 156 adn. 4.

[2]) Simili levitate Nonius 197 sententias illas vere Catonianas Varroni tribuit.

dum est illum Columellae locum contaminatum esse duobus e locis Varronianis; opinari autem illa quoque Varronis verba I 4, 3 multo post posita eodem, de quo dixi, errore a Columella Catoni attributa esse minime licet, praesertim cum alii interea viri de agri cultura disputantes a Varrone inducti sint: nullo igitur modo fieri potest, ut coniecturae illi assentiamur.

Sed altera ratione me quaestionem nostram ad liquidum perducere posse gaudeo.

Argumentis enim multo gravioribus quam in priore, de quo verba feci, loco comprobari potest in universum his in capitibus Columellam Celsi vestigiis insistere, quod Plini libro XVIII collato primus invenit Reitzensteinius vir doctissimus[1]). Sed cum longum sit omnia denuo enarrare, satis habeo duarum imprimis rerum mentionem facere, quae mea quidem sententia non minus videntur valere ad rationem illam cognoscendam quam ad locum nostrum Columellae rectius explanandum.

Supra iam apparuit Columellae auctorem Celsum ubique studuisse praecepta sua exemplis e rerum historia depromptis exornare. Iterum iam nostro loco ostendi potest iisdem exemplis Columellam uti, quae apud Plinium scripta videmus. Columella I 3, 10 enim verba facit de Licinianis illis septem iugeris, *quae plebis tribunus diviserat, . . . post reges exactos*; eadem exhibet Varro I 2, 9; sed Columella itemque Plinius iisdem fere verbis adiungunt Licinium sua ipsius lege neglecta poena affectum esse: Col. I 3, 11: . . . *suaque lege C. Licinius damnatus est, quod agri modum . . . immodica possidendi libidine transcendisset*, cf. Plin. 17,18: *ipso sua lege damnato, cum substituta fili persona amplius possideret.*

Itemque sibi respondent §§ Col. I 4, 2 („Atilius Regulus") et Plin. 18, 27; Col. I 4, 6 („L. Lucullus et Q. Scaevola") et Plin. 18, 32.

Idem deinde efficitur altero, de quo dixi, momento: saepius enim, cum novum aliquod praeceptum afferunt, et Plinius et Columella his in partibus expressis verbis „initium sumunt a Catone" [2]), cuius dicta quoquo modo deinceps explicantur vel exemplis confirmantur.

---

1) L. l. p. 39: Wochenschrift f. klass. Philol. 1888 p. 591 sq.
2) Plin. 18, 26.

Videmus igitur Columellae auctorem Celsum profectum esse a brevissimis illis praeceptis Catonianis, quae sententiis sive suis ipsius sive scriptorum aliorum dilatavit. Celsum autem Varronis quoque libros in suum usum vertisse supra iam concessimus[1]; cuius enim auctoris libri, quaeso, magis idonei fuerunt quam Varronis, unde exempla illa veterum depromeret?

Itaque ad quaestionem nostram reversi si animo tenemus ubique his in capitibus Columellam Celsi libris usum esse, nonne videtur per se verisimile sententias quoque illas Varronianas Columellam iam in fonte suo recentiore legisse?

Quod tamen ex ipso loco nostro explicando evidenter ostendi potest.

Supra enim demonstravimus fieri non potuisse, ut duo Varronis loci „errore" illo Catoni falso attribuerentur. Iam velim animadvertas statim in initio paragraphi insequentis (I 3, 3) iterum Columellam expressis verbis Catonem auctorem laudare:

„Post haec duo principalia subiungebat (scil. Cato) illa non minus intuenda, viam et aquam et vicinum".

Haec autem e Celsi libris fluxisse facile cognosci potest, cum eadem scripta videamus apud Plinium (18, 26):

„Agrum paraturos ante omnia intueri oportet aquam viam vicinum".

Quae cum ita sint, mea quidem sententia nihil nobis relinquitur, nisi ut haec statuamus: Celsus Catonem verbis expressis secutus docuerat in agro emendo duo esse respicienda, salubritatem caeli et ubertatem loci; haec praecepta amplificaverat duobus illis locis e Varronis de re rustica libris haustis. Adiecerat Catonis rursus praecepta illa ad aquam viam vicinum pertinentia Catonis nomine, ut suspicor, iterum adscripto.

Columella, cum verba illa Varroniana apud Celsum praeceptis Catonianis immixta legeret Varronis nomine non posito, omnia revocavit ad Catonem, qui ubique a Celso laudabatur.

Factum igitur videmus esse, ut Columella sententias Varronis proprias ad verbum ex fonte aetate minore libris suis insereret tam insciens, ut etiam alteri cuidam falso eas attribueret[2]).

---

[1]) Cf. supra p. 21 sq.

[2]) Ac ne Celso quidem „errorem" illum, de quo cogitaverunt viri docti, crimini dare cogimur; Celsum enim saepius complures locos Varronis praeter-

Progredimur iam ad Col. I 4, 6—7, locum quasi cognatione quadam cum priore cohaerentem. Exstant enim, de quibus nunc dicendum erit, sententiae in capite proximo, in quod omnia valent, quae de Celso Plini et Columellae fonte communi diximus. Afferuntur hoc loco exempla illa Luculli et Scaevolae, quae ipsa quoque apud Plinium inveniri supra iam commoravi[1]).

Plin. 18, 32:	Varr. I 11, 1:	Col. I 4, 6 sq.
Modus hic probatur, ut neque fundus villam quaerat neque villa fundum, non ut fecerunt iuxta diversis eadem aetate exemplis L. Lucullus et Q. Scaevola, cum villa Scaevolae fructus non caperet, villam Luculli ager, quo in genere censoria castigatio erat minus arare quam verrere.	In modo fundi non animadverso lapsi multi, quod alii villam minus magnam fecerunt, quam modus fundi postulavit, alii maiorem, cum utrumque sit contra rem familiarem ac fructum. maiora enim tecta et aedificamus pluris et tuemur sumptu maiore; minora cum sunt, quam postulat fundus, fructus solent disperire.	. . . refert . . . villa qualiter aedificetur et quam utiliter disponatur. Multos enim deerrasse memoria prodidit, sicut praestantissimos viros L. Lucullum et Q. Scaevolam, quorum alter maiores alter minus amplas, quam postulavit modus agri, villas extruxit, cum utrumque sit contra rem familiarem. 7. Diffusiora enim consaepta non solum pluris aedificamus, sed etiam impensis maioribus tuemur: at minora cum sunt, quam postulat fundus, dilabitur fructus.

Elucet igitur sententias quasdam ad verbum e Varrone translatas atque exemplis Luculli et Scaevolae auctas esse; facile deinde cognoscimus n o m i n a illa Columellam item atque Plinium hausisse ex Celsi opere. Itaque liceret coniectura haud ita improbabili statuere: Columellam, quem ubique fere Celsum sequi vidimus, cum consulto a fonte suo recedere vellet, sententias Celsi Varronis verbis usum memoriae tradidisse.

Neque tamen id ullo modo mihi persuadebis. Eodem enim iure ultro conici potest omnia iam a Celso compilata fuisse et a Columella ex illo deprompta esse. Atque huic opinioni accedamus necesse est respicientes ea, quae in priore illo loco tractando modo evicimus.

---

misso nomine auctoris quasi in unum collegisse e nostro commentariolo apparebit.

[1]) Cf. supra p. 23.

Hac autem ratione explicandi si utimur, omnes dilabuntur difficultates. Col. I 4, 8 enim legimus:

„Nec sit tamen aedificator, atque areae idem tantum complectatur, quod ait Cato, quantum ne villa fundum quaerat neve fundus villam.“

Quae praecepta iisdem fere verbis, sed exemplis illis amplificata Plinius affert illo, quem supra adscripsi, loco. Iam si animo tenemus, quod supra ostendimus, Celsum a brevissimis Catonis praeceptis profectum ea sententiis vel suis ipsius vel aliorum scriptorum explanavisse, satis dilucide apparet Celsum dicto Catonis exempla Luculli et Scaevolae verbis illis Varronianis expressa adiunxisse.

Videmus igitur Columellam multo artius quam Plinium ad Celsi verba se accommodasse, Plinium autem sua ratione excerpendi usum statim verbis Catonis (scil. ex Celso sumptis) nomina illa inseruisse[1]).

Neque supervacaneum esse censeo quaerere, unde Celsus exempla illa hauserit; omnium enim scriptorum neminem magis in censum venire quam ipsum Varronem, ad quem ea referas, saepius iam diximus. Quod quoniam concessimus, etiam alterum quiddam praetermittendum non est: fieri potuisse, ut Celsus omnino iam exempla illa in priore aliquo opere Varronis legeret iisdem verbis expressa, quae de eadem re nominibus tantum omissis Varro fecerit in rerum rusticarum libris. Facile autem id ita fieri potuisse haud sane quisquam neget cogitans, quam saepe Varro sua ipsius verba iteraverit[2]).

Sed utcumque res se habet, id unum satis perspicuum est Columellam non ipsum nomina illa ex Celso hausta cum illis Varronis sententiis coniunxisse, sed omnia iam in fonte suo Celso composita invenisse.

Pauca deinde mihi dicenda sunt de Col. II 16, 2, quo loco Columella originem vocis „pratum“ explicare studet simili modo atque Varro I 7, 10:

---

[1]) Exemplo igitur nostro iterum confirmavimus, quod iam Reitzensteinius (l. l. p. 37) animadvertit, *Plinium Celsi verba in breve redigere.*

[2]) Cf. G. Goetz, Zur Würdigung der gramm. Arbeiten Varros, Abh. d. phil.-hist. Kl. d. Kgl. Sächs. Ges. d. W. Bd. XXVII 3 Leipzig 1909, p. 68 sqq.

Varr. I 7, 10:	Col. II 16, 2:
... quod alii dant primatum bonis pratis, ut ego (scil. Scrofa), a quo antiqui prata parata appellarunt.	Nomen quoque indiderunt ab eo, quod protinus esset paratum nec magnum laborem desideraret.

Ipsis ex his paucis verbis, quamvis inter se conspirare videantur, diiudicari non potest, utrum ex illo Varronis loco Columella pendeat necne. Sed si cogitamus Plinium eandem etymologiam proferre atque id in parte libri XVIII ea, quam ad Celsum supra rettulimus[1]), verisimilius nobis videtur esse hanc quoque vocis cuiusdam interpretationem sicut ceteras, de quibus iam diximus, ad Celsum revocandam esse. Accedit, quod verba, quae de eadem re facit Varro de l. l. V 40: *prata dicta ab eo, quod sine opere parata* magis congruunt cum nostro Columellae loco („protinus"), quam verba illa in Varr. r. r. I 7, 10 scripta; Celsum autem ut Varronis de re rustica libros ita cetera quoque illius opera in suum usum vertisse satis in aperto est.

In libris Columellae insequentibus, qui vitium curam continent, nullum inveni praeceptum, quod a Columella vel auctore eius e Varrone depromptum esse certo affirmaverim; neque id mirum esse censeas haud inscius, quam pauca atque dispersa Varro de vinearum cultu proferat[2]). Duobus tantum locis Columellae, sed quibus eadem de re agatur, Varronis sententiae quaedam videntur expressae esse; neque his locis verba fiunt de praeceptis ad vitium curam pertinentibus, sed Columella fertilitatem agrorum laudat exemplis ex antiquitate sumptis. Comparandi enim sunt verba Columellae III 3, 2 et III 9, 3 cum Varronis I 2, 7:

Varro I 2,7:	Col. III 3, 2:
An non M. Cato scribit in libro Originum sic: ‘ager Gallicus Romanus vocatur, qui viritim cis Ariminum datus est ultra agrum Picen-	Atque ut omittam veterem illam felicitatem arvorum, quibus et ante iam M. Cato et mox Terentius Varro prodidit, singula iugera vinearum sexcenas urnas vini praebuisse. Id enim maxime asseverat in primo libro rerum rusti-

1) Plin. XVIII 29; cf. supra p. 23 sqq.

2) Cf. supra p. 5; Reitzenstein p. 20.

tium. In eo agro aliquotfariam in singula iugera dena cullea vini fiunt'? nonne item in agro Faventino, a quo ibi trecenariae appellantur vites, quod iugerum trecenas amphoras reddat?

carum Varro; nec una regione provenire solitum, verum et in Faventino agro et in Gallico, qui nunc Piceno contribuitur: haec iis certe temporibus.

Col. III 9, 3:

Nec incredibilis debet in Amineis haec fecunditas videri. Nam quemadmodum Terentius Varro et ante eum M. Cato possent affirmare sexcentenas urnas priscis cultoribus singula vinearum iugera fudisse, si fecunditas Amineis defuisset, quas plerumque solas antiqui noverant?

Omnium, qui omnino in censum veniunt, maxime loco illo Col. III 3, 2 effici videtur, ut Columellam ipsum Varronis de re rustica opusculum adhibuisse opineris. Nam quoniam videmus Columellam expressis verbis fontis sui Varronis librum primum nominare, quis est, quin putet Columellam ipsum auctorem illum inspexisse?

Quid vero? nonne eodem iure conici potest iam in fonte quodam recentiore Columellam primum Varronis librum nominatum invenisse? Saepissime enim scriptores antiqui, cum medio ex fonte auctoris notitiam vetustioris hauriunt, huius quidem nomen afferunt, ipsius fontis reticent[1]).

Itaque confiteamur necesse est una ex hac re cognosci non posse, utrum Columella ipse Varronem legerit necne. Accuratius autem comparatione instituta intellegimus Columellam locum illum Varronis parum diligenter expressisse, ne dicam plane depravasse. Varro enim verbis Catonis, qui prodiderit in agro Gallico dena cullea (i. e. ducenas amphoras vel quadringenas urnas) singula iugera reddere, ipse addit simili vel potius maiore fecunditate in agro Faventino trecenas amphoras (i. e. sescenas urnas) fieri; Columella autem narrat et in Faventino agro et in Gallico

[1]) Exempli gratia velim legas, quae de Macrobii ratione exscribendi statuerint viri docti G. Wissowa (De Macrobii Saturnaliorum fontibus cap. III, diss. Vratisl. 1880, p. 6 sq.) et H. Linke (Quaest. de Macrobii Saturn. fontibus, diss. Vratisl. 1880, p. 3 sq.).

singula iugera sescenas urnas vini praebuisse atque id ita a Catone et Varrone traditum esse[1]).

Quid enim? Num putemus satis neglegenter Columellam fontem suum legisse, ut in errorem tam gravem incideret verbis illis Varronis adductus antecedentibus (I 2, 7): „In qua terra iugerum unum denos et quinos denos culleos fert vini, quot quaedam in Italia regiones?“ Nonne contra ipsis his verbis Varro e vestigio iam praenuntiat discrimen illud inter agrum Gallicum et Faventinum factum?

Itaque multo facilius censeo intellegi errorem illum Columellae nasci potuisse, si suspicamur auctorem quendam, quem exscripserit, verba Catonis et Varronis (scil. e Varrone sumpta) aliqua ratione mixta prodidisse numero „dena cullea“ in Catonis sententia omisso.

Atque haec quoque Varroniana ex fonte quodam medio Columellam hausisse eo magis putamus, cum constet his in capitibus continuo fere Columellam Celsi et Graecini libros exscribere. Saepius enim in l. III 1—3 Celsus et Graecinus nominatim laudantur; accedit, quod Plini libris comparatis cognoscitur *Plinium fere eadem ex communi auctore rettulisse cum Columella et eodem ordine*[2]). Communem autem utriusque fontem Celsum fuisse satis ostenderunt viri docti Reitzensteinius[3]) et Stadlerus[4]).

Adiciendum denique est apud Varr. I 2, 8, i. e. statim in paragrapho insequenti magnam partem exstare verborum eorum, quae Celsum ad dictum quoddam Catonis fulciendum ex Varrone exscripsisse, Columellam autem Celsi libros legentem ipsi Catoni falso attribuisse supra demonstravimus[5]).

---

[1]) Itaque non assentiar Muenzero, quippe qui dicat (l. l. p. 26): „Diese Stelle haben Columella und Plinius benutzt; jener zitiert III 3, 2 sehr gewissenhaft (?): ‚M. Cato . . . prodidit‘ als Zeugen für die Fruchtbarkeit in alter Zeit im allgemeinen und: ‚adseverat Varro‘ hauptsächlich für die wirklich Varronische Notiz, wobei er die 300 amphorae in 600 urnae umrechnet.

[2]) Hoc iam Schneiderus vidit (Script. rei rust., Leipzig 1794—97, II, Comm. ad Col. p. 136); sed falso cogitavit de Graecino (cf. Reitzenstein p. 35 adn. 58).

[3]) L. l. p. 35.

[4]) L. l. p. 13.

[5]) Cf. supra p. 21 sqq.

Altero autem, quem adscripsi, loco III 9, 3 Columella repetit tantum sua ipsius verba, cum ad priorem illam sententiam reversus eodem errore dicit et Catonem et Varronem de sescenis urnis verba fecisse.

Iam accedimus ad Columellae l. V caput 1. Inserit enim hic Columella *a Silvino rogatus*[1]) nonnulla de arte gromatica, quod simili modo, sed multo brevius Varro fecit I 10. Itaque cum in Col. V 1 bis nomen Varronis auctoris appositum esse videamus, quis dubitet, quin Columella caput illud Varronis respexerit?

At tamen quantopere erraret, si quis hoc statueret!

Sed cum longum sit, quibus alter ab altero differat, omnia enarrare, satishabeo de illis, quibus Varro nominatur, locis pauca addere.

Idem enim „actus minimus“, de quo Columella haec verba facit (Col. V 1, 5): „Actus minimus, ut ait M. Varro, latitudinis pedes quattuor, longitudinis habet pedes CXX“ omnino non commemoratur in Varronis capite[2]). Neque multo aliter res se habet altero loco, quo de „centuria“ agitur:

Varr. de l. l. V 35:	Varr. de r. r. I 10, 2:	Col. V 1, 7:
Centuria primum a centum iugeribus dicta est, post duplicata retinuit nomen, ut tribus † actibus multiplicatae idem tenent nomen.	bina iugera . . . . heredium appellarunt. Haec postea centum centuria.	Centuriam nunc dicimus, ut idem Varro ait, ducentorum iugerum modum. Olim autem ab centum iugeribus vocabatur centuria; sed mox duplicata nomen retinuit; sicuti tribus dictae primum a partibus populi tripartito divisi, quae tamen nunc multiplicatae pristinum nomen possident.

Apparet scilicet inter Varronis illius capitis X et Columellae verba nullam rationem intercedere, sed sententias Columellae quoquo modo revocandas esse ad alterum, quem adscripsi, locum Varronis de l. l. operis, in quo actus minimi quoque, actus quadrati, iugeri mentio fit[3]).

---

[1]) Col. V 1, 4.

[2]) Quod quidem iam Schneiderus animadvertit, sed manifesto errore lapsus statim lacunam arguit (Comm. ad Col. p. 235).

[3]) Varr. de l. l. V 34 sq.

Atque Columellam ipsum complures fontes in comparationem vocasse vix tibi persuaseris in disciplina tractanda ea, de qua ipse haec verba facit (V 1, 4)[1]: „... ne dubites id opus geometrarum magis esse quam rusticorum, desque veniam, si quid in eo fuerit erratum, cuius scientiam mihi non vindico."

Itaque malim conicere aut Columellam (vel auctorem eius) libros quosdam geometricos[2]) adhibuisse, in quibus ut aliorum ita Varronis quoque praecepta allata fuerint, aut Columellae auctorem Celsum, quem Varronis opera legisse supra cognovimus, rationibus ac praeceptis ex geometrico quodam opere haustis pauca Varroniana inseruisse. Atque eo magis haec coniectura nobis arridet, si cogitamus has quoque sententias Varronianas ad vocum origines pertinere; talibus autem etymologiis e Varronis operibus sumptis saepius Celsum praecepta sua exornasse satis ostendimus[3]).

Numquam autem diiudicari poterit, utrum ipsum ad locum, quem e Varronis de l. l. libris adscripsi, an aliud quoddam opus Varronianum deperditum sententiae illae revocandae sint; itaque censeo speciem tantum quandam verisimilitudinis habere coniecturam illam Becheri[4]), qui suspicatus est illa fuisse in Varronis „de mensuris" opere incerto[5]).

Iam fusius dicendum erit de Columellae l. VI praefatione, cuius partem maximam ex sententiis quibusdam Varronianis compositam esse statim apparet:

Varr. II praef. 5:	Col. VI praef.
... coloni ea, quae agri cultura factum ut nascerentur e terra, contra pastoris ea quae nata ex pecore. Quarum quo-	1: ... ille fructum e terra speret, hic e pecore ... 2. Sed in his tam discordantibus votis est tamen quaedam

[1]) Cf. Becher p. 44.

[2]) Cantor (Vorlesungen über Geschichte der Mathematik, Leipzig 1894, I p. 509 sq.) comprobare studuit Columellam ex altero, qui dicitur, Heronis libro in Latinum converso pendere.

[3]) Cf. supra p. 21 sq.

[4]) L. l. p. 76 adn. 201.

[5]) De quo egit Ritschl, opusc. III, p. 475. 494.

niam societas inter se magna, propterea quod pabulum in fundo compascere quam vendere plerumque magis expedit domino fundi et stercoratio ad fructus terrestres aptissima et maxume ad id pecus adpositum, qui habet praedium, habere utramque debet disciplinam, et agri culturae et pecoris pascendi et etiam villaticae pastionis.

societas atque coniunctio: quoniam et pabulum e fundo plerumque domesticis pecudibus magis quam alienis depascere ex usu est, et copiosa stercoratione, quae contingit e gregibus, terrestres fructus exuberant.

3. ... Itaque sicut veteres Romani praeceperunt, ipse quoque censeo tam pecorum quam agrorum cultum pernoscere.

Varr. II 5, 3:

Nam bos in pecuaria maxima debet esse auctoritate, praesertim in Italia, quae a bubus nomen habere sit existimata. Graecia enim antiqua, ut scribit Timaeus, tauros vocabat italos, a quorum ...

Col. VI praef. 7:

Nec dubium, quin, ut ait Varro, ceteras pecudes bos honore superare debeat, praesertim in Italia, quae ab hoc nuncupationem traxisse creditur, quod olim Graeci tauros *ἰταλοὺς* vocarent;

Varr. II 1, 9—10:

Et quod aes antiquissimum quod est flatum, pecore est notatum, et quod, urbs cum condita est, tauro et vacca qua essent muri et portae definitum ...

et in ea urbe, cuius moenibus condendis mas et femina boves aratro terminum signaverunt *velut pecuniam*[1]);

[1]) *Velut pecuniam* scripsi pro *velut pecus* libri Sangermanensis lectione *velut petam* adductus: „Die Stadt, deren zukünftigen Mauerlauf Rinder markierten ebenso wie das Geld“; hoc enim vix quisquam neget loco illo corrupto Columellam eadem exprimere voluisse, quae in eodem rerum contextu Varro his verbis: *et quod aes antiquissimum* etc. Particula „velut“ autem Columellam nonnumquam ita usum esse docet Col. VIII 16, 5: ... *vivaria, quorum studiosissimi, velut ante devictarum gentium Numantinus et Isauricus, ita Sergius Orata et Licinius Muraena captorum piscium laetabantur vocabulis.*

II 1, 7: Quod si apud antiquos non magnae dignitatis pecus esset, in caelo describendo astrologi non appellassent eorum vocabulis signa (scil. arietis et tauri).

II, 5, 3: Hic socius hominum in rustico opere et Cereris minister, ab hoc antiqui manus ita abstineri voluerunt, ut capite sanxerint, si quis occidisset.

quod item Athenis Cereris et Triptolemi fertur minister; quod inter fulgentissima sidera particeps caeli; quod deinde laboriosissimus adhuc hominis socius in agricultura: cuius tanta fuit apud antiquos veneratio, ut tam capital esset bovem necuisse quam civem.

Quamvis ad verbum fere Varronis loci exscripti esse videantur, tamen ex ipsis sententiis, quibus Columella cum Varrone congruit, cognosci non potest, utrum ipse Columella Varronem inspexerit necne; eadem ratione atque Varro Columella demonstrare studet praefationis §§ 1—2, quam arte cum agricultura ipsa coniuncta sit pecoris cura, iisdem deinde argumentis ex compluribus Varronis locis depromptis § 7 bovem ceteras pecudes auctoritate superare.

At tamen unde putamus Columellam accepisse verba, quae addit § 7: „Cereris et Triptolemi minister"?

Itaque iam opus erit omnem contextum sententiarum diligentius contemplari.

Col. §§ 3—4 afferuntur sententiae quaedam, quibus vocum „armenta, iumenta, peculium, pecunia" origines explicantur:

(3) „Unde etiam iumenta et armenta[1]) nomen a re traxere, quod nostrum laborem vel onera subvectando vel arando iuvarent" et

(4) „Propter quod nomina quoque et pecuniae et peculii tracta videntur a pecore: quoniam id solum veteres possederunt . . .".

Atque nominis quidem pecuniae interpretationem sumptam esse putes e Varr. de r. r. II 1, 11: „ . . . fructus . . ex eo (scil. pecore), a quibus ipsa pecunia nominata est: nam omnis pecuniae pecus fundamentum."

Vocum autem iumentorum, armentorum, peculii explicationes,

---

1) *Et armenta* Schneiderus libro Sangermanensi nisus addidit; eum sequamur necesse est verbis coacti insequentibus *vel . . subvectando vel arando*; de „armentis" cf. Varr. de l. l. V 96.

quae in Varronis de r. r. libris non inveniuntur[1]), ad aliud opus Varronianum referre vix quisquam dubitabit. Quare quoniam vidimus haud semel Columellam talia argumenta e Varronis operibus a Celso collata per Celsi libros accepisse, nihil obstat, quominus idem hoc quoque loco factum esse statuamus.

Sequitur §§ 4—5 dictum quoddam Catonis, de quo plura mihi addenda sunt: „Ut etiam M. Cato credidit, qui consulenti, quam partem rei rusticae exercendo celeriter locupletari posset, respondit, si bene pasceret; rursusque interroganti, quid deinde faciendo satis uberes fructus percepturus esset, affirmavit, si mediocriter pasceret. (5) Ceterum de tam sapiente viro piget dicere, quod eum quidam auctores memorant, eidem quaerenti, quodnam tertium in agricolatione quaestuosum esset, asseverasse, si quis vel male pasceret."

Eandem narratiunculam, sed primam tantum et secundam sermonis partem affert Plinius XVIII 30: „Idemque Cato interrogatus, quis esset certissimus quaestus, respondit: ‚si bene pascas'; quis proxumus? ‚si sat bene'."

Exstant autem haec verba in parte l. XVIII ea, quam plane ex Celso pendere saepius iam commemoravi[2]); itaque Columellae quoque §§ 4—5 ad Celsum referemus; atque equidem crediderim verbis illis gravibus § 5: *Ceterum de tam sapiente viro piget dicere* etc. non Columellam Celso adversari, sed simili modo iam Celsum in priores aliquos auctores invectum esse; ita enim facillime intellegimus Plinium responsa tantum vere Catoniana afferre voluisse.

Utrum hanc quoque narratiunculam Celsus Varroni debuerit necne, nostris temporibus decerni iam non potest. Aliter autem alios auctores dictum illud Catonis narravisse docet locus quidam Ciceronis (de offic. II 25, 89), qui etiam quartum quoddam responsum atque quintum tradidit.

Itaque quoniam constat nostrae praefationis partem alteram (§§ 3—5) ex ipso Celso esse haustam, alteram (§§ 1—2. 7) quoquo modo ad Varronis de re rustica libros revocandam, nonne licet suspicari omnia sumpta esse ex Celso, quem Varronis opera per-

---

[1]) Leguntur, ut exemplum afferam, de l. l. V 95 sq. et 136; sed tenendum est fieri potuisse, ut eadem in aliis quoque operibus a Varrone proferrentur; cf. p. 26.

[2]) Cf. supra p. 23 sqq. 27.

scrutatum esse vidimus? Hanc autem suspicionem concedas nasci posse, etiamsi praetermittimus, quae in prioribus locis „Varronianis“ eruimus, praesertim cum statim in capite insequenti iterum Celsus exscriptus sit; „Magonis“ enim auctoris nomine apposito Columella VI 1, 2 profert descriptionem optimi bovis; talia autem argumenta Celsum e Magonis epitomatoribus Graecis transtulisse, Columellam a Celso accepisse supra demonstravi[1]).

Itaque ut in libri primi praefatione interpretanda[2]) ita hoc quoque loco fatebimur: verisimilius videtur esse Columellam non ipsum Varronis libros inspexisse, sed sententias, quibus ad rem pecuariam tractandam progreditur, omnes iam apud Celsum compositas invenisse.

Nullam deinde vim habet ad quaestionem nostram illustrandam locus Columellae VI 37, 3 comparatus cum Varr. II 1, 27:

Varr. II 1 27:	Col. VI 37, 3:
(. . deme admissuram et parturam). Vaccius, Parturam? inquit, proinde ut non aliquotiens dicatur Romae peperisse mula. Cui ego ut succinerem, subicio Magonem et Dionysium scribere, mula et equa cum conceperint, duodecimo mense parere. Quare non, si hic in Italia, cum peperit mula, sit portentum, adsentiri omnes terras.	Quidam vero non dissimulandi auctores, ut M. Varro et ante eum Dionysius et Mago, prodiderunt mularum fetus regionibus Africae adeo non prodigiosos haberi, ut tam familiares sint incolis partus earum, quam sint nobis equarum.

Varronis verba Columella libere in suum usum vertisse videtur; sed neque ex ipso hoc loco neque ex contextu sententiarum discerni potest, utrum ex ipso Varrone an fonte quodam medio Columella haec sumpserit.

Uberiora autem decet verba facere de Col. VIII 2, 1—4 et Varr. III 9, 1—3, 6, 16—19.

---

1) Cf. supra p. 16. Collumellae descriptionem optimi bovis (VI 1, 2) cum iisdem descriptionibus Varronis (II 5, 7—8) et geoponicon (XVII 2, 1) diligentissime comparavit Hempelius l. l. p. 77 sqq.

2) Cf. supra p. 18 sqq.

Varr. III 9

1. Igitur sunt gallinae quae vocantur generum trium, villaticae et rusticae et Africanae....

2. Gallinae villaticae sunt, quas deinceps rure habent in villis.

16. Gallinae rusticae sunt in urbe rarae nec fere nisi mansuetae in cavea videntur Romae, similes facie non his gallinis villaticis nostris sed Africanis.

17. Ab his gallinis dicitur insula Gallinaria appellata, quae est in mari Tusco . . .

18. Gallinae Africanae sunt grandes, gibberae, variae, quas meleagridas appellant Graeci.

III 9, 3: E quis tribus generibus proprio nomine vocantur feminae, quae sunt villaticae gallinae, mares galli, capi semimares, qui sunt castrati. gallos castrant, ut sint capi, candenti ferro inurentes ad infima crura, usque dum rumpatur, et quod extat ulcus, oblinunt figlina creta.

9, 2: De his qui ornithoboscion instituere vult, id est adhibita scientia ac cura, ut capiant magnos fructus, ut maxime factitaverunt Deliaci, . . .

9, 6: Nec tamen sequendum in seminio legendo Tanagricos et Melieos ct Chalcidicos, qui sine dubio sunt pulchri et ad proeli-

Col. VIII 2, 1:

. . . gallinarum cura . . . . Earum genera sunt vel cohortalium vel rusticarum vel Africanarum.

2. Cohortalis est avis, quae vulgo per omnes fere villas conspicitur:

rustica, quae non dissimilis villaticae per aucupem decipitur; eaque plurima est in insula, quam nautae in Ligustico mari sitam producto nomine alitis Gallinariam vocitaverunt;

Africana est, quam plerique Numidicam dicunt, meleagridi similis, nisi quod rutilam galeam et cristam capite gerit, quae utraque sunt in meleagride caerulea.

3. Sed ex his tribus generibus cohortales feminae proprie appellantur gallinae, mares autem galli, semimares capi, qui hoc nomine vocantur, cum sint castrati libidinis abolendae causa. Nec tamen id patiuntur amissis genitalibus, sed ferro candente calcaribus inustis, quae cum ignea vi consumpta sunt, facta ulcera dum consanescant, figulari creta linuntur.

4. Huius igitur villatici generis non spernendus est reditus, si adhibeatur educandi scientia, quam plerique Graecorum et praecipue celebravere Deliaci. Sed et ii, quoniam procera cor-

andum inter se maxime idonei, sed ad partus sunt steriliores.

9, 19: ... quas Melicas appellant falso, quod antiqui, ut Thetim Thelim dicebant, sic Medicam Melicam vocabant.

pora et animos ad proelia pertinaces requirebant, praecipue Tanagricum genus et Rhodium probabant, nec minus Chalcidicum et Medicum, quod ab imperito vulgo litera mutata Melicum appellatur.

Mirum in modum sententiae Columellae videntur modo ad verbum cum Varronis conspirare modo a Varrone abhorrere. Atque hoc statim elucet ex uno Varrone has paragraphos Columellae petitas esse non posse; nam primum quidem Columella affirmat gallinam rusticam non dissimilem esse cohortali, quam praeterea villaticam Varro nominat; deinde Varro putat Africanas nomine Graeco „meleagridas" appellari, Columella expressis verbis gallinam Africanam (= Numidicam) a meleagride seiungit; post addit Columella § 4 tribus illis generibus Graecis a Varrone enumeratis genus Rhodium.

Atque ab ipso hoc momento initium inquirendi capere magnopere expedit. Nam cum apud Plin. X 48 eadem quattuor genera nominata inveniamus, quae Columella enarrat, nonne statim conicimus ut ante iam saepissime ita hoc quoque loco Celsum utriusque communem fontem fuisse? Atque revera in hoc quoque capite Columellam plurima Celso debere facile ostendi potest. Apud hunc enim § 6 legimus: „ratio cohortalis, quam Graeci vocant *ὀρνιθοτροφίαν*"; saepius autem rerum nomina Graeca Columella ita inserit; itaque facile adducaris, ut eius modi locos ad primarium Celsi fontem Graecum referas, de quo supra diximus[1]). Sequuntur descriptiones §§ 7—8 optimae gallinae, §§ 9—11 optimi galli; tales autem animalium descriptiones, quamvis plerumque Varronianis simillimae sint, e Magonis epitomatoribus Graecis per Celsi libros ad Columellam pervenisse satis constat. § 14 denique mentio fit pumilionum, quod genus Varro plane neglexit; iterum autem ex eodem fonte atque Columella, ut suspicamur, pendens Plinius de pumilionibus verba facit X 156.

Itaque quoniam satis demonstravimus per maximam nostri capitis partem Columellam Celsi vestigia sequi, quaestio iam est,

---

[1]) Cf. supra p. 16 sq.

utrum putemus in primis paragraphis Columellam ipsum Varronis sententias cum amplioribus verbis Celsi contaminasse an verisimilius nobis videatur esse, quae Varroni tribuenda sint, ea cum ceteris nostrum hausisse ex Celso.

Quam tamen quaestionem proposuisse sat est; diiudicari enim poterit non prius, quam omnia circumspexerimus.

Relinquuntur tres loci Columellae libri VIII, qui similitudine quadam inter se congruunt; omnibus enim his locis iterum non praecepta aliqua rustica proferuntur, sed res quaedam narrantur, ut ita dicam, ex antiquitate depromptae. Comparandi enim sunt verba:

Varr. III 7, 10:	Col. VIII 8, 9 (de columbis):
Romae, si sunt formosi . . . paria singula volgo veneunt ducenis nummis nec non eximia singulis milibus nummum.	. . . et pretiis eorum domini complent arcam, sicut eximius auctor M. Varro nobis affirmat, qui prodidit etiam illis severioribus suis temporibus paria singula milibus singulis sestertiorum solita venire.
Varr. III 2, 15 sq.:	**Col. VIII 10, 6:**
Ornithon . . . , ex eo uno quinque milia scio venisse turdorum denariis ternis . . . 16. sed ad hunc bolum ut pervenias, opus erit tibi aut epulum aut triumphus alicuius, ut tunc fuit Scipionis Metelli . . .	Hac impensa curaque M. Terentius ternis saepe denariis singulos emtitatos esse significat avorum temporibus, quibus qui triumphabant, populo dabant epulum.

Varr. III 3, 9:	Col. VIII 16, 3—5:
Non Philippus, cum ad Ummidium hospitem Casini devertisset et ei e tuo flumine lupum piscem formosum adposuisset atque ille gustasset et expuisset, dixit ‚peream, ni piscem putavi esse‘?	. . . ut iam tum avorum memoria circumferretur Marcii Philippi (velut urbanissimum, quod erat luxuriosissimum) factum atque dictum. Nam is forte Casini, cum apud hospitem cenaret appositumque e vicino flumine lupum degustasset atque exspuisset, improbum factum dicto prosecutus ‚Peream, inquit, nisi piscem putavi‘.

III 3, 9: Quis contra nunc Rhinthon non dicit sua nihil interesse, utrum iis piscibus stagnum habeat plenum an ranis?

4. . . . . Itaque Terentius Varro: Nullus est, inquit, hoc saeculo nebulo ac Rhinthon, qui non iam ducat, nihil sua interesse, utrum eiusmodi piscibus an ranis frequens habeat vivarium.

Varr. III 2, 17:

Age non M. Cato nuper, cum Luculli accepit tutelam, e piscinis eius quadraginta milibus sestertiis vendidit piscis?[1])

Varr. III 3, 10:

Sic nostra aetas in quam luxuriam propagavit leporaria, hac piscinas protulit ad mare et in eas pelagios greges piscium revocavit. Non propter has appellati Sergius Orata et Licinius Murena?

5. Attamen iisdem temporibus, quibus hanc memorabat Varro luxuriem, maxime laudabatur severitas Catonis, qui nihilo minus et ipse tutor Luculli grandi aere sestertium milium quadringentorum piscinas pupilli sui venditabat. Iam enim celebres erant deliciae popinales, cum ad mare deferrentur vivaria, quorum studiosissimi, velut ante devictarum gentium Numantinus et Isauricus, ita Sergius Orata et Licinius Muraena captorum piscium laetabantur vocabulis.

Apparet narratiunculas quasdam Varronianas a Columella vel auctore eius ad verbum fere expressas esse; ex ipsis tamen his locis statui non potest, utrum Columella haec argumenta ex ipso Varrone an per libros quosdam recentiores acceperit.

Iam restat, ut complectamur, quae in singulis locis interpretandis evicimus.

Numerus eorum Columellae locorum, qui ad ipsum Varronem referendi sunt, pro portione minimus est, si amplitudinem operis

[1]) Idem e Varrone affert Macrobius Saturn. III 15, 6; similia scripta legimus apud Plin. IX 170: „Lucullus . . . Quadragies HS e piscina ea defuncto illo veniere pisces.“ Varronis locum statim verbis Columellae adscripsi: nam tres quidem numeri discrepantes in libris scriptis traditi sunt; tamen si magnam eorum inter se similitudinem contemplamur, verisimile videtur omnes ad unum eundemque numerum redire, quamquam ex codicibus iam non cognosci potest, qui numerus primarius fuerit (cf. **Schneider**, Comm. ad Col. p. 462.).

Columellae contemplamur. Atque cum nullo loco certo cognosci possit Columellam ipsum Varronis de re rustica libros perscrutatum esse, plurimi loci suspecti sunt, quod mirum in modum immixti sunt aut verbis ipsius Celsi aut sententiis ex aliis Varronis operibus a Columellae auctore Celso excerptis. Quo fit, ut verisimilius nobis videatur esse omnino Columellam Varronem non legisse, sed cum ceteris pauca quoque Varroniana ex fonte suo primario Celso deprompsisse.

Haec autem suspicio non modo augetur, sed plane ad liquidum perducitur ea re, quod nonnullis locis certis argumentis confirmari potest Columellam sententias Varronianas per libros Celsi accepisse atque id loco illo I 3, 1 sq. tanta cum inobservantia, ut etiam Catoni verba Varroniana attribueret, cum apud Celsum praeceptis quibusdam Catonianis iniuncta essent.

Pars III

Propositum nobis erat inquirere, quem ad modum in libris suis XII componendis Columella Varronis opusculum imitatione expresserit. De ratione inter illa de rebus rusticis opera intercedente ad lucem protracta sunt haec:

Exstat sane in Columellae libris numerus satis magnus locorum, qui cognatione quadam cum Varronianis cohaerere videantur. Sed plurimis locis aut magna cum specie verisimilitudinis conici aut omnino comprobari potest, quae inveniantur similitudines, eas referendas esse ad communem fontem Graecum, Dionysium-Diophanem, quem ut Varronem ita Columellae auctorem Celsum ad verbum saepissime exscripsisse apparuit. Paucos autem locos eos, qui ad ipsum Varronem revocandi sunt, Columella accepit non ex ipso Varrone sed per libros Celsi.

Itaque in magno illo opere componendo Columella ipse Varronis de re rustica libros omnino non respexit.

Hoc tamen constituisse nolumus satis habere; plura enim ex quaestione a nobis instituta derivari posse valde gaudeo.

Nam si animos convertimus ad argumenta locorum eorum, quos ad ipsum Varronem revocavimus, intellegimus omnibus his locis proferri non praecepta aliqua ad rem rusticam pertinentia,

sed vocum interpretationes, apopthegmata, exempla a viris illustribus sumpta, narratiunculas. Atque vidimus complura eiusmodi ex aliis quoque operibus Varronianis excerpta Celsum libris suis de re rustica scriptis inseruisse.

De Celso igitur rerum rusticarum scriptore ex supra dictis haec statui possunt:

In encyclopaediae suae libris I—V conscribendis, quibus de rebus rusticis egit, Celsus ut fonte primario usus est operibus illis Graecis Dionysi vel Diophanis, quae multo ampliora erant, quam Romanorum libri, qui omnino exstabant. Neque casu factum esse equidem censeo, ut iudicia, quae in indice auctorum de Romanis vetustioribus facit Columella i. e. Celsus, omnia spectent ad scribendi tantum proprietates:

Col. I 1, 12: „Iam nunc M. Catonem Censorium illum memoremus, qui eam Latine loqui primus instituit. Post hunc duos Sasernas, patrem et filium, qui eam diligentius erudierunt; ac deinde Scrofam Tremellium, qui eam eloquentem reddidit; et M. Terentium, qui expolivit; mox Vergilium qui carmine quoque potentem fecit.“

Varronis autem de re rustica opusculum non aliter Celsus adhibuit atque alia illius opera: sumpsit enim e Varrone ornamenta tantum illa tractationis, quae supra enarravi, quibus facetiis ad res proprie Romanas pertinentibus materiae tenuitati succurreret[1]).

Plura deinde atque subtiliora de Columellae ratione componendi in universum dici possunt.

Ac primum quidem ex commentariolo nostro apparet multo saepius atque artius, quam omnes adhuc viri docti putaverunt, Columellam ad Celsi libros se accommodasse; Magonis eorumque, qui hunc exscripserant, Dionysi et Diophanis libros ipse non adhibuit; sed ne Romanorum quidem operibus omnibus usus est;

---

[1]) Multo saepius Celsum in arte medicina tractanda Varroni se accommodasse statuendum est, si quidem Wellmannus recte vidit (Die pneumat. Schule, Philol. Unters. v. Kießling u. Wilamowitz, Berlin 1895 p. 25 adn. 3; p. 55 adn. 2), qui censet, quibus Plinius et Celsus hac in disciplina inter se conspirent, ea referenda esse ad communem fontem Varronem. Atque Plinium Varronis quoque de medicina libros excerpsisse haud quisquam neget; Celsum tamen equidem credam item atque in rebus rusticis explanandis plerumque iisdem auctoribus Graecis usum esse atque Varronem.

Varronis enim opusculum Columellam neglexisse supra demonstravimus; idem autem facillime de Catone ostendi potest; atque Columellam non ipsum Catonis libros inspexisse iam Klotzius aliique suspicati sunt; comprobatur autem locis illis a nobis examinatis, quibus constat aut Catoniana ex eodem fonte Celso Plinium et Columellam sumpsisse aut Varroniana nostrum falso Catoni tribuisse; adde quod Columella dicit I 4, 1: *Sequitur deinceps Caesonianum praeceptum, quo fertur usus etiam Cato . . .*

Iam velim respicias haec: quaestionibus novissimis a viris doctis institutis[1] plane iam comprobatum est prius Columellae de re rustica opus, cuius liber II „de arboribus" scriptus ad aetatem nostram pervenit, compositum esse ante libros Attici Celsi Graecini editos. In priore autem opere componendo, quos fontes atque quem ad modum Columella adhibuerit, ex illo „de arboribus" libello ad liquidum perduci iam non potest; verisimillimum tamen videtur esse iam illis temporibus Columellam Romanos tantum auctores aetate proximos atque imprimis Hyginum respexisse[2].

In Celsi de re rustica libris V paulo post publici iuris factis haud raro praecepta Columellae in controversiam vocata atque impugnata fuisse Stadlerus[3] demonstravit. Quam ob rem facile nobis persuadebimus non minus insectationibus Celsi quam precibus amici Columellam commotum esse, ut senex denuo huic rei operam daret.

Quo in opere posteriore conscribendo multa quidem ex prioribus libris suis Columella ad verbum transtulit; cuius rei exemplum gravissimum affero Col. V 11, 13—15, quae §§ ad verbum respondent libri „de arboribus" capiti 37[4]; saepius etiam priorem sententiam *satis multis argumentis defendit Attici Celsi Graecini sententiis adversatus*[5].

---

1) Stadler p. 12 sqq.; Becher p. 30; Abert, Die Quellen des Plinius im 16. Bch., Progr. Burghausen 1896, p. 49 sq.; Kraus p. 8 sq.

2) Cf. Kraus p. 12 sq. 15.

3) Qui simul peracute ostendit Plinium, qui prius tantum opus Columellae noverit, ubicunque illi rescribat, Celsi vestigiis insistere (l. l. p. 9 sqq.).

4) Cf. Häußner l. l. p. 7.

5) Becher p. 30.

Sed et in omni materia disponenda et in singulis tractationis partibus explicandis ubique fere ad Celsi aliorumque recentiorum, qui de singularibus disciplinae partibus egerant, libros uberrimos se applicavit.

Quo factum est, ut non prius illud opusculum retractatum sed opus plane novum atque amplissimum in lucem exiret.

Vita

Natus sum Ernestus Weiß a. d. V. id. April. anni 1886 Suidniciae, in oppido Silesiae patre Ernesto matre Augusta e gente Boehm, quos adhuc in vivis esse valde gaudeo; fidei addictus sum evangelicae.

Litterarum elementis imbutus gymnasium adii Suidnicense; quod cum legitimo temporis spatio percurrissem, vere anni 1904 maturitatis testimonio instructus Tubingam me contuli, ut studiis philologicis operam navarem. Autumno anni 1904 Berolinum petii, autumno anni 1905 ad hanc almam Viadrinam commigravi. Docuerunt me viri doctissimi:

Garbe, Gundermann, Herzog, Schmid, v. Schwabe †, Spitta Tubingenses; v. Baudissin, Delitzsch, Diels, Gunkel, Helm, Imelmann, Klebs, Lasson, Ed. Meyer, Strack, v. Wilamowitz-Moellendorff Berolinenses; Baumgartner, Cichorius, Foerster, Freudenthal, Hoffmann, Kaufmann, Kühnemann, Muther †, Norden, Preuß, Skutsch, Stern, Wendland, Wobbermin, Zacher † Vratislavienses.

Seminariis et exercitationibus interfui professorum: *Baumgartner, Cichorius, Foerster, Helm, Herzog, Imelmann, Kaufmann, Skutsch.*

Quibus omnibus iustas ac debitas gratias semper habebo, maximas vero Skutschio, qui me ad hanc dissertationem scribendam incitavit et in hoc opusculo perficiendo opera et consilio benignissime adiuvit.